

ÇOCUKLARIN ZİHİNLERİNE ALLAH İNANCININ YERLEŞTİRİLMESİ BAĞLAMINDA FURKÂN SÛRESİ 2. AYETİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Verse 2 of Surah Furkan in the Context of Placing Belief in Allah on
Children's Minds

Ahmet Özdemir

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Tokat / Türkiye.

Assoc. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Sciences Department of Basic Islamic Sciences,
Tokat / Turkey.

ahmet.aozdemir@gop.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2389-6693.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2021

Cilt / Volume: 19 **Sayfa/Pages:** 37-60

Atrf / Citation: Özdemir, Ahmet. "Çocukların Zihinlerine Allah İnancının Yerleştirilmesi Bağlamında Furkân Sûresi 2. Ayetinin Değerlendirilmesi [Evaluation of Verse 2 of Surah Furkan in the Context of Placing Belief in Allah on Children's Minds]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER] 19 (Haziran/June 2021): 37-60.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.877378>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Ahmet Özdemir**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Kur'an'daki birçok ayette Allah, kendisini farklı özellikleriyle tanıtmaktadır. Bu anlatımlardan bir kısmı O'nun rahmet, diğer bir kısmı ise gadab yönünü içermektedir. Furkân suresi 2. ayetinde ise O'nun güçlü oluşundan bahsedilmekte, tevhid ilkesine dayanak teşkil edecek sıfatlarına yer verilmektedir. Bu bakımdan ilgili ayetin, doğru bir Allah inancının benimsenmesindeki rolü büyüktür. Dolayısıyla dinin temelini oluşturan tevhid ilkesine dayalı sağlam bir inancın oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Çocukların zihinlerindeki Allah inancı elbette ki merhameti ön plana çıkaracak yapıda olmalıdır. Bununla birlikte sığınacakları güçlü bir yaratıcının varlığı onlara bir güven aşılacaktır. O nedenle ilgili ayetin değerlendirmesinin çocukların anlayacağı bir tarzda ve Allah'ın korku salan değil güven veren bir Rab olarak anlatılması önem arz etmektedir. Çünkü insan, küçük yaşlardan itibaren güvenli bir sığınak arayışındadır. Bu çalışmada çocuklardaki Allah inancının doğru şekillenmesi noktasında yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur. Çocuklar için Yüce Yaratıcının güçlü bir sığınak olarak algılanması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Neticede her şeyi yaratan ve her şeye gücü yeten Allah'ın kul için güçlü bir dayanak ve güvence olduğu inancı benimsetilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Kur'an, Çocuk, Eğitim.

Abstract

Evaluation of Verse 2 of Surah Furkan in the Context of Placing Belief in Allah on Children's Minds

In many verses of the Quran, Allah introduces himself with different characteristics. Some of these expressions include His mercy, and the other part includes anger. In the second verse of the Surah Furkan, it is mentioned that he is strong. The features that will constitute a basis for the principle of tawhid included. From this perspective, the role of the verse in the adoption of a true belief in Allah is great. Therefore, the verse has an important effect on the formation of a solid belief based on the principle of tawhid, which is the basis of religion. Certainly, the belief in God in the minds of children should be in a form that emphasizes mercy. However, the presence of a powerful creator they take shelter in will give them confidence. For this reason, it is important to explain the evaluation of the verse in a manner that children can understand and that God is not fearful but reassuring. Because people seek a safe haven from a young age. In this study, the things that should be done to shape the belief in God in children in a positive sense are emphasized. The Supreme Creator a powerful refuge for children focused. As a result, the belief that God, who creates everything and is omnipotent, is a strong support and assurance for the servant has been tried to be adopted.

Keywords: Tafsir, God, Quran, Child, Education.

Giriş

Tevhid ilkesinin temel unsurlarından bir kısmının anlatıldığı Furkân 25/2. ayette Allah, "(O), göklerin ve yerin hükümlerini kendisine ait olan, hiç çocuk edinmeyen, mülkünde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mukadderatını tayin edendir." buyur-

maktadır. Bu ayette Allah'ın, göklerin ve yerin sahibi olması, kâinatta var olan her şeyi yaratması, yarattığı bu unsurların hayatlarını devam ettirmeleri için onlarda belli bir düzen var etmesi, bütün bunları başka bir yardım almaksızın sadece kendi gücüyle yapması, dolayısıyla bu noktada eşsiz bir konuma sahip olması hususu dile getirilmektedir.

Allah'ın bu gücünün, O'nu tanımaya ve sorgulamaya başladığı ilk yıllarda çocuklara doğru bir şekilde anlatılması elbette ki onların yaşantısını şekillendirecek bir yapı arz edecektir. Nitekim çocukların, etraflarında var olan nesnelere sorgulamaya başlamalarından itibaren güneş, ay, yıldızlar, denizler ve dağlar gibi devasa nesnelere insan eliyle var edilemeyeceği, bunları yaratan çok güçlü bir varlığın olduğu düşüncesi zihinlerinde oluşmaya başlamaktadır. Birtakım önyargılar ve çevredeki olumsuz etkenler olmadığı sürece bu düşüncesi çocuğu Allah'ın varlığına ve tek otorite olduğu inancına götürecektir.

Bu çalışmada konu bahsi geçen ayet bağlamında değerlendirileceğinden ayetin her bir bölümü bir başlık oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Her başlıkta, ayetin ilgili kısmının, çocuktaki Allah inancını ne şekilde etkileyeceği, bu hususun çocuğa nasıl anlatılması gerektiği üzerinde durulacaktır. Bu ayetin tercih edilmesinin nedeni Allah'ın üstün/güçlü olmasıyla ilgili vasıfların bu ayette bir arada bulunmuş olmasındandır. Diğer ayetlerde daha çok bu niteliklerin tek bir tanesine yer verilmiştir. Allah'ın birçok vasfının bulunduğu ayetlerde ise O'nun farklı alanlara tekabül eden isim ve sıfatları yer almaktadır.

Çocuktaki Allah inancı ile ilgili Mehmet Emin Ay'ın *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım* isimli kitabı mevcuttur. Bunun yanında çocuğun dini eğitimi bağlamında konunun ele alındığı Mualla Selçuk'un *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Kerim Yavuz'un *Çocuk ve Din*, Ali Çankırılı'nın *Çocuğun Manevi Eğitimi* kitapları da meseleye ışık tutacak mahiyettedir. Fakat bu ayet bağlamında bir çalışma mevcut değildir. O nedenle Allah'ın sonsuz kudret sahibi olmasına vurgu yapılması, çocukta var olan üstün varlık inancının olumlu bir şekilde neticelenmesi, akabinde de çocukta yaratıcısına karşı kulluk sorumluluğu bilincinin oluşması ekseninde konunun değerlendirilmesi kanaatimizce faydalı olacaktır.

1. Çocuk ve Allah

Allah inancı, temel ihtiyaçların doyurulması noktasında önemli bir etkiye sahiptir.¹ İnsanın maddi ihtiyaçları olduğu gibi manevi ihtiyaçlarının varlığını da göz önüne alırsak bu inancın manevi terakki noktasında temel bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Diğer manevi unsurlar ise Allah inancı ekseninde şekillenecektir. Kişide Allah inancının olmayışı, daha alt bir konumda olmaları nedeniyle O'nun dışındaki diğer bütün manevi unsurların inkâr edilmesini beraberinde getirecektir.

Kuşkusuz çocukların dini düşüncelerinin merkezinde Allah vardır.² Çocuk, din ile ilgili olarak en çok Allah'ı merak eder. O'nunla ilgili sorular sorarak merakını gidermeye çalışır.³ Çünkü gerek yapılan dualarda gerekse söylenen ninnilerde görüldüğü üzere çocuğun hayatında, doğumundan itibaren Allah her zaman en çok duyduğu kelimelerdendir.⁴ O nedenle hayatının merkezinde yer alan Allah'ı daha iyi tanıma arzusu o çocuğun zihninde birçok sorunun oluşmasına ve bunlara cevap aramasına sebep olmaktadır. Onların bu sorularını eleştirmek ve sindirmek yerine anlayacakları dilden onlara cevaplar vermek gerekir.⁵ Çocuklardaki Allah inancı cinsiyet farkı gözetmeksizin benzer özellikler taşıyor olmakla birlikte kız çocuklarının Allah'ı arayışları daha içten ve derinliği daha fazla olarak gerçekleşmektedir.⁶ Diğer taraftan köyde tabiatla baş başa yaşayan çocukların Allah inancı belki daha güçlü olacaktır. Ama dil ve sosyal gelişimleri şehir çocuklarına göre daha geride olduğu için bunu ifade edebilmeleri daha sınırlıdır.⁷ Neticede çocuğun yaşadığı çevre bu inancın boyutu noktasında belli ölçüde etki meydana getiriyor olsa da onun tamamen ortadan kaldırıldığı, bir başka ifadeyle Allah inancının çocuğun zihninden tamamen atıldığı bir yer yoktur.

¹ Kerim Yavuz, *Çocuk ve Din* (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994), 126.

² Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1991), 73.

³ Yavuz, *Çocuk ve Din*, 119.

⁴ Beyza Bilgin – Mualla Selçuk, *Din Öğretimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 4. Basım, 1999), 76.

⁵ Abdulkerim Bahadır, "Çocukta Dini İlgi ve Düşüncenin Gelişmesi ve Allah İnancının Öğretilmesinde Metodlar", *Mehir Dergisi* 3 (1999), 62.

⁶ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 91.

⁷ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 93.

Dolayısıyla imtihan sahası olan dünyada Allah, kullarını, kendi varlığını algılayacak bir yetenekle donatmıştır.

Görüldüğü üzere çocuklar, Tanrı'ya inanma konusunda hazırlıklı olup hep bir merak içerisinde dirler.⁸ Bir başka deyişle çocuk ruhunda içgüdüsel olarak Allah'a giden bir yol bulunmaktadır.⁹ Çevrelerini gözlemlemek ve sorular sormak O'nu daha iyi anlama ve tanıma arzusunun bir sonucudur. Hiç şüphesiz çocuk Allah'ı ararken O'na inanmaya ve bağlanmaya ruhen de hazır bir durumdadır.¹⁰ Önceleri güçlü bir adam olarak tasavvur ettiği gökteki varlığın Tanrı olduğunu ise daha sonra kabul edecektir.¹¹

Çocuğun Allah hakkında fikir yürütmeye başladığı dönem genellikle dört yaş civarındadır.¹² Bu yaşta Allah'ın büyük bir varlık olduğu konusunda çocuklar aynı düşünülmektedirler.¹³ Okul öncesi çocuklar soyut düşünemediklerinden Allah tasavvurları çevrelerinin de etkisi neticesinde somut olacaktır.¹⁴ 7-9 yaşından itibaren çocuklar, daha önce somut olarak insan gibi tasavvur ettikleri üstün varlığı insanlardan ayırt etmeye başlayacaklardır.¹⁵ Bunun bir neticesi olarak şekilden ziyade öze dönük bir araştırmaya yönelecek, ilahi varlığın gücü ve insan hayatına etkisi ve O'na karşı sorumlulukları noktasına yoğunlaşacaklardır.

Şu bir gerçek ki çocuk, Allah'a inanmak suretiyle hem O'na yaklaşmakta hem de daha güçlü olduğunu hissetmektedir.¹⁶ Elde ettiği bu yakınlık ve güç sayesinde hayatı yaşamaya değer bulmaktadır.¹⁷ Nitekim çocuklarda güvenebilecekleri, tehlikeler karşısında sığınabilecekleri bir duygunun var olması onlarda Allah'a güvenme ve bağlanma,

⁸ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1991), 40.

⁹ Yavuz, *Çocuk ve Din*, 120.

¹⁰ Yavuz, *Çocuk ve Din*, 122.

¹¹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 71.

¹² Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım* (İstanbul: Timaş Yayınları, 30. Basım, 2013), 93; Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 73.

¹³ Mustafa Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 64.

¹⁴ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 73.

¹⁵ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 110.

¹⁶ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 145.

¹⁷ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 82.

O'nun yardımına sığınma inancının oluşmasına temel teşkil etmektedir.¹⁸ Çünkü çocuk, Allah'ı gerçek bir sığınak, dayanak ve güven kaynağı olarak telakki eder.¹⁹ Önceleri anne-babaya olan bağlılık Allah'a bağlılığa dönüştürülmezse çocuk kendi kişiliğini kazanamaz. Sonuçta anne-babası da onun gibi bir fanidir.²⁰ Nitekim çocuk anne-babasının yetersiz olduğunu düşündüğü zamanlarda onlardan daha güçlü bir varlığa bağlanma ihtiyacı hisseder. Bu tabii seyir içerisinde çocuk Allah'a yönelir.²¹ Bu noktada inançlı insanların kendilerini daha güçlü hissettikleri bir gerçektir. Onlar, inanmayan insanlardan daha ayrıcalıklı bir konumdadırlar. Âl-i İmrân 3/139. ayeti²² onların bu avantajlı konumunu sonucun kendi lehlerine olacağı ve üstün gelecekleri şeklinde izah etmektedir. Çocukta ise bu inanç, onun özgüven sahibi olmasına katkı sağlayacaktır.

Çocuktaki Allah inancı bilerek, isteyerek ve kendi arzusu ile şekillenen bir duygudur.²³ Bu inancın ileriki yaşlarda meyvelerini vermesi için çocuğun zihnine, korkulan bir Allah inancını değil, O'nun insanlara özellikle çocuklara karşı çok merhametli olduğunu, o nedenle de Allah'ın bu sevgisini kaybetmenin korkusunu aşılama gerekir.²⁴ Çocuk Allah ile korkutulmak yerine önce Allah'ı sevmeli ve O'na bağlanmalıdır. Kuşkusuz çocuğun Allah sevgisi ile yetiştirilmesi onun diğer varlıkları da sevmesini sağlayacak,²⁵ ayrıca güçlü bir güven duygusu da geliştirecektir. Bu sayede onlar, Allah'ın devamlı kendilerini koruyacağı inancına sahip olup zor durumda kaldıklarında Allah'tan kaçmak yerine O'na sığınmayı tercih edeceklerdir. Henüz doğruyu yanlıştan ayırt edemeyecek yaşta okul öncesi çocuklara Allah korkusunun telkin edilmesi onların silik, ürkek, çekingen, endişeli bir kişiliğe bürünmelerine sebep olacaktır.²⁶ Çocuğun Allah'a ümit ve sevgi ile bağlanması

¹⁸ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2012), 107.

¹⁹ Yavuz, *Çocuk ve Din*, 126.

²⁰ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1994), 58.

²¹ Ay, *Çocuklarınıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 5; Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 73.

²² "Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz."

²³ Yavuz, *Çocuk ve Din*, 128.

²⁴ Ali Çankırılı, *Çocuğun Manevi Eğitimi* (İstanbul: Zafer Yayınları, 2. Basım, 2008), 108.

²⁵ Ay, *Çocuklarınıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 54, 141.

²⁶ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 83-85.

sağlam bir imanın da temelini oluşturacaktır.²⁷ Özellikle ilk çocukluk yıllarında çocuklara Allah korkusu yerine Allah sevgisi öğretilmelidir. Bu, çocuğun Allah'ı sevmesine ve O'na bağlanmasına vesile olacaktır. Allah korkusu, soyut kavramları anlamaya başladığı 10 yaşından itibaren ve ölçülü olarak anlatılmalıdır.²⁸ Aynı şekilde çocuklar büluğa erdikten sonra adalet kavramı çerçevesinde cehennemden de bahsedilebilir.²⁹ Öte yandan çocuğa özellikle ilk çocukluk döneminde Allah, doğru bir şekilde tanıtılırsa o çocuğun kafasında güler yüzlü, yardımsever, koruyan bir Allah inancı şekillenecektir.³⁰ Neticede de çocuk Allah'a korkuyla değil sevgiyle bağlanacaktır. Ayrıca bu tarz bir eğitim onun iyimser bir kişilik kazanmasına da vesile olacaktır.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda, onun ilk öğretilerinden birinin tevhid inancına müteallik konuların çocuklara verilmesidir.³¹ Hz. Peygamber'in, Abdulmuttalib oğullarından bir çocuk konuşmaya başladığı zaman ona içerisinde bazı tevhid ilkelerini barındıran el-İsrâ 17/111. ayetini³² okutması,³³ çocuğa ilk öğretilen şeyin Lâilâhe illallah olduğunu telkin etmesi³⁴ örnekleri bunun açık delilleridir. Anlıyoruz ki Allah'ın gücü ve kulların bunun farkında olarak yalnızca O'nun desteğini istemeleri bilinci eğer ki çocukluk yıllarından itibaren insanların zihinlerine yerleştirilirse onlar ömürlerinin her kademesinde dengeli ve tutarlı bir çizgi takip edeceklerdir.³⁵ Bu durum, inanç esaslarının çocuğa, ibadetlerden ve diğer sorumluluklardan önce

²⁷ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 153.

²⁸ Şaban Karaköse, "Çocukluk Dönemi Din Öğretimi", *Etkili Din Öğretimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: TİDEF Yayınları, 2009), 30.

²⁹ Çankırılı, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, 110.

³⁰ Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", 65.

³¹ İbrahim Canan, "Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, ed. İ. Lütfi Çakan (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1988), 235.

³² "Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı olmayan Allah'a hamd olsun.' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"

³³ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-ehâdis ve'l-âşâr*, thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim b. Muhammed (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1429/2008), 2/241 (hadis no: 3521); Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Muşannef fi'l-hadîs* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436/2015), 4/135 (hadis no: 8120).

³⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Muşannef fi'l-hadîs*, 4/135 (hadis no: 8121).

³⁵ Zekeriya Güler, *Hz. Peygamber Toplum ve Aile* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 58.

telkin edilmesi gerektiğinin göstergesidir. Neyi niçin yaptığını bilmeyen bir çocuk kendisine yüklenen sorumlulukları isteksiz bir şekilde yapacaktır. Bu da onun huzursuz olmasına ve de daha sonraki yıllarda dini vecibelerini yerine getirme noktasında gevşeklik göstermesine hatta dinden uzaklaşmasına sebep teşkil edecektir.

Çocuklara verilecek bu eğitimin nasıl olacağına gelince 2-4 yaşında çocuğun masallara, hikâyelere ilgisi fazla olduğundan bunlar vasıtasıyla onun hayal gücünün geliştirilmesi, eşyanın ötesinde gizli bir gücün varlığını düşünmesi mümkün olacaktır. Akabinde o, Allah hakkında sorular sormaya başlayacaktır. Bunun yanı sıra ilk çocukluk döneminde (2-6 yaş) yapacağı dualar çocuğu Allah'a yaklaştıracaktır.³⁶ Nitekim çocuklar, çok sevdikleri Allah'a daha yakın olmak için Kur'ân öğrenme ve ibadet etme ihtiyacı duyarlar. Böyle yaptıkları zaman Allah'ın kendilerini daha çok seveceğine ve isteklerini yerine getireceğine inanırlar.³⁷ Bunun yanında Allah'ın, kullarına bahşettiği nimetlerden, çocukları ne kadar çok sevdiğinden bahsetmek, bunları bizzat gözlemlemesini sağlamak, onlarla ilgili örneklemeler yapmak da faydalı olacaktır.

2. Hükmeden Allah

Ayetin ilk kısmında Allah'ın göklere ve yeryüzüne hükmetmesi bağlamında "(O), göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan, ..." ifadesi yer almaktadır. Burada O'nun gücünün büyüklüğüne vurgu yapıldığı aşikârdır. Gözle görülebilecek en büyük varlıkların ayette dile getirilmiş olması onlara hükmedenin de büyüklüğüne işaret etmektedir.

Müfessirlerin yorumlarına baktığımızda onların Allah'ın hükümran olmasıyla ilgili ayetteki bu ifadeyi; tek hükmeden,³⁸ orada hükümünü istediği gibi uygulayan,³⁹ emretmede, nehyetmede, var etmede, yok

³⁶ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 34, 42.

³⁷ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 93.

³⁸ Muḳâtil b. Suleymân, *Teḳsîru Muḳâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Maḳmûd Şehâte (Beirut: Mu'essesetu'l-Târîḳi'l-'Arabî, 2002), 3/225.

³⁹ Muḳammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḳsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 17/395.

etmede istediği gibi tasarrufta bulunan; buna kimseyi ortak etmeyen⁴⁰ anlamlarında değerlendirdikleri görülmektedir. O'ndan başkasının bu göreve layık olmadığı⁴¹ da yine bu değerlendirmeler arasındadır. Konumuz ekseninde değerlendirecek olursak çocuğa Allah'ın hükmeden olması anlatılırken herhangi bir yerde idareci bulunmadığı zaman nelerin olabileceği, nasıl bir kargaşanın hüküm süreceği bazı örnekler verilmek suretiyle anlatılabilecektir. Ayrıca çocuğa bazı sorumluluklar verilmesi, onu yerine getirirken yaşadığı zorluklara dikkat çekilmesi, Allah'ın ise koskoca bir kâinatı idare ederken hiçbir güçlük yaşamadan mükemmel bir idarecilik sergilemesi konusuna vurgu yapılması mümkündür. Allah'ın kâinatı idare etme gücü anlatılırken yeryüzündeki ve gökyüzündeki nesnelere kıyaslaması da yapılabilir. Bizim, yaşadığımız şehirde bir nokta kadar, yaşadığımız şehrin dünyada bir nokta kadar, dünyanın güneş sisteminde bir nokta kadar güneş sisteminin de evrende bir nokta kadar olduğu kıyaslaması da yapılabilir ki çocuk kâinatın ve onun yaratıcısının büyüklüğünü anlayabilsin.

Ayette geçen bu ifade, göklerin ve yeryüzünün gerek yaratılma gerekse hayatiyetini devam ettirme noktasında Allah'a muhtaç olduklarına işaret olarak da görülmüştür. Nitekim Allah, varlıklar üzerinde dilediği gibi tasarruf sahibidir.⁴² Kâinattaki işleyişte başka birine muhtaç olmadan onun hayatiyetini devam ettiren tek otorite de yine Allah'tır.⁴³ Mutlak güç ve hâkimiyet sahibi olması bunu gerektirir. Buna başkasını ortak etmez.⁴⁴ Hükmedenin Allah, hükmedilenin de diğer varlıklar olması, yaratıcının, yarattıklarına muhtaç olmaması anlamına da gelmektedir. Zaten başkalarına muhtaç olacak şekilde acziyet içerisinde

⁴⁰ Şehâbeddîn Maḥmūd el-Ālūsī, *Rūḥu'l-me'ânî* (Beirut: Dâru'l-İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 18/232.

⁴¹ Muḥammed eṭ-Ṭâhir İbn 'Âşūr, *eṭ-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tünisiyye, 1984), 18/318.

⁴² Faḥruddîn er-Râzî, *Meḫāṭibul-ğayb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 24/46.

⁴³ Muḥammed b. Aḥmed el-Ḳurṭubî, *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥşîn eṭ-Turkî (Beirut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006), 15/366; Nâsirüddîn el-Beyḏâvî, *Emvâru't-tenzîl ve esârü't-te'vîl*, thk. Muḥammed Subhî Ḥasen Hallâk, Muḥammed Aḥmed el-Etraş (Beirut: Dâru'r-Reşîd-Mu'essesetu'l-İmân, 2000), 2/513.

⁴⁴ Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-aḳli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. 'Abdulḳâdir Aḥmed 'Aṭâ' (Riyad: Mektebetu'r-Riyâḏi'l-Hadiş, t.y.), 4/155.

olan bir varlık koskoca kâinatı idare edecek bir güce de sahip olamayacaktır. Dolayısıyla Allah'ın muhtaç olmaması, O'nun gücünün de bir göstergesidir. O, itaat ve isyan noktasında kriterleri belirlemek üzere peygamberler de göndermiştir. Bu aslında, kullar için bir rahmet vesilesidir. Allah'ın peygamber göndermesinin kendi ihtiyacı için değil insanların ihtiyacına binaen gerçekleştiğine de bu ifadede vurgu yapıldığı söylenebilir. Çünkü O, hiçbir şeye muhtaç değildir.⁴⁵ Aksine kulluk görevlerini tam anlamıyla yerine getirme noktasında kullar O'nun yol göstericiliğine muhtaçtırlar. O nedenle Allah'ın, kullarına olan merhametinin, onların iyiliğini isteyen bir yaratıcı olduğunun da çocukların zihninde yer etmesi gerekecektir. Konu izah edilirken herhangi bir şeye ihtiyacımız olduğunda onu Allah'tan istemek, her ne kadar başka araçlar olsa da o istediğimizi asıl verenin Allah olduğu vurgusunu yapmak önem arz etmektedir.

Allah'ın bu gücünün bir tezahürü olarak O'nun mülkünde hayatını devam ettirenlerin O'na itaat edip isyan etmemeleri gerekir.⁴⁶ Bu gerçeğin de çocuklara izah edilmesi elzemdir. Allah'ın her şeye hükmetmesinin, O'nun hakim olduğu bu evrende emir ve yasaklarına itaat edilmesi, çizdiği sınırlar içerisinde bir hayat sürülmesi, itaatsizlik edilmemesi bir kulluk görevidir. Çünkü yaşadığımız dünyada nasıl ki amir konumundaki kişilerin kurallarına uymak zorundaysak, uymadığımız takdirde cezalandırılıp uyduğumuz takdirde ödüllendiriliyorsak aynı durumun ilahi yasalar için de geçerli olduğunu bilmekle mükellefiz. Bunun farkına varacak çocuk yapacağı kulluğu bir zorlamayla değil görevi olduğu bilinciyle yapacaktır.

Allah'ın tek hükmeden olmasının, sorgulanamaz tek varlık olduğu sonucunu ortaya koyduğu da yine çocuklara öğretilmelidir. Her ne kadar yaptığı işlerin hikmeti anlaşılmaya çalışılsa da onların beğenilmemesi, Allah'ın yanlış bir eylemde bulunduğu iddia edilmesi gibi Allah'a akıl verecek ve yol gösterecek ifadelerden uzak durulması da gerekecektir. Haddini bilmeyen bazı insanların, Allah'ın kâinatta koymuş

⁴⁵ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vilâtul'-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar, Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 10/219.

⁴⁶ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 17/395-396.

olduğu sistemi beğenmeyip kendilerinin O'ndan daha akıllı olduğunu düşündüğü için ukalaca sözlerine şahit olunmaktadır. Neticede haddini bilen bir insan yaratıcı ile yaratılan arasındaki farkı anlayacak ve sahip olduğu imkânları her iki dünya saadeti için nasıl kullanacağı bilinciyle hareket edecektir. Çocuklarda bu bilincin oluşması, yaşadıkları sürece Allah'ın otoritesine boyun eğmelerine, ilahi iradeye başkaldırmaktan uzak durmalarına sebep teşkil edecektir.

Bugün maalesef özellikle batı toplumlarında Allah'ın otoritesi sorgulanmakta, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için aklın ve bilimin yeterli olduğuna, bu ikisine aykırı gördükleri her türlü anlayışın hayatlarına müdahale etmemesi gerektiğine dair bir inanç mevcuttur. Böyle bir anlayışa sahip olmak ateist bir toplum oluşturma amacına yönelik bir çabadır. O nedenle çocukların zihinlerinde, yaratan ve her şeye hükmeden bir Allah anlayışı yer etmelidir.

Hülasa çocuklar tek otorite olarak Allah'ı tanıdıkları ve bu bilinçle yetiştikleri zaman ilahi iradenin arzusu dışında bir hayat yaşamamanın akıllıca olmayacağını ve O'nun istediği gibi bir hayat sürmenin elzem olduğunu idrak edeceklerdir. Çünkü tüm kâinata hükmeden Allah, o kâinatta yaşayan her ferdin yaşantısını da kontrol edecektir. İnsanlar, kâinattaki varlıkların küçük bir kısmını teşkil etmektedirler. Onları yeryüzünün halifesi yapan ve değer veren de yine Allah'tır. O nedenle yaratıcının hükmüne isyan etmeleri akla ziyan bir davranış olacaktır.

3. Yarattıklarına Benzemeyen Allah

Ayetin ikinci kısmı yaratıcının yaratmış olduklarından ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Orada Allah, kendi niteliklerinden bahsederken "... hiç çocuk edinmeyen, ..." buyurmaktadır.

Yahudi ve Hıristiyanların Üzeyr ve İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu iddialarının aksine O, çocuk edinmeyendir.⁴⁷ Meleklerle ilgili iddialar da aynı kapsamdadır.⁴⁸ Böyle bir iddiada bulunmak, yalan söylemek ve

⁴⁷ Muqâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muqâtil*, 3/225; Kurṭubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 15/366; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 18/232.

⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 18/232.

Allah'a iftira atmak anlamına gelir.⁴⁹ Çünkü çocuğun babayla aynı cinsten meydana gelmiş olması gerekir. Bu da Allah için bir noksanlık ve felaket olacaktır. Ayrıca çocuk yapmak için çocuğun varlığına ihtiyaç da olmalıdır.⁵⁰ Nesiller de ancak çocuklarla devam edecektir. Allah için böyle bir durum söz konusu olamaz. Allah ebedî mabud olduğuna ve bu sıfatı başkası elde edemeyeceğine göre⁵¹ göklerin ve yerin hâkimi olan böyle üstün bir gücün, kendisine ortak edinmesi abes bir durum olacaktır.⁵² Böyle bir iddianın dinde şirk olarak telakki edilip en büyük günah sayılması, Allah'ı gereği gibi takdir edemeyen, varlığını kavrayamayan insanın kendi acziyetinin farkında olmayıp haddini aşarak hemcinslerini Allah ile aynı seviyede görmesinden kaynaklanmıştır. Bu, cahilce bir hareket⁵³ olmanın yanında aynı zamanda ilahi iradeye bir başkaldırının da göstergesidir.

Kuşkusuz belli bir yaşa gelinceye kadar çocukların Allah inancı somut varlıklarla kıyaslama yoluyla şekillenecektir. Mesela yedi yaşından önce çocuk, Allah'ın, annesi, babası, çocukları olamayacağını, bir şey yiyip içmeyeceğini vb. anlayamaz. O yüzden O'nun insanın ihtiyaç duyduğu yeme-içme, barınma gibi şeylere muhtaç olduğunu düşünür.⁵⁴ Bunun ötesinde Allah'ın kendi cinsinde bir varlık olmadığını ve yaratılmışlar gibi doğma ya da doğurulma niteliklerinin kendisine yakıştıramayacağını düşünemez.

Bu gerçeklikten hareketle çocuklara Allah'ın, yarattığı nesnelere benzemeyeceğinin, O'nun eşsiz benzersiz bir yapısının olduğunun, herhangi bir nesne örneğinde düşünülemeyeceğinin yaşına uygun bir şekilde izah edilmesi gerekmektedir. Bu durum basit bir örneklen-dirmeyle, çocuğun, yaptığı bir resimden, toprak ya da ahşap şekillerden farklı olacağı gösterilmek suretiyle anlatılabilir. Çünkü çocuğun meydana getirdiği şey belli bir standartta kalacak ve o, kendisiyle aynı

⁴⁹ Taberî, *Cāmi' u'l-beyān*, 17/396.

⁵⁰ Mātūrîdî, *Te'vilātu'l-Şur'ân*, 10/219.

⁵¹ Rāzî, *Meġāiluhul-ġayb*, 24/46.

⁵² İbn 'Aşūr, *et-Taġrîr ve't-tenvîr*, 18/318.

⁵³ Ebü'l-A'la el-Mevdûdî, *Teġhîmü'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayanî (İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1995), 3/572.

⁵⁴ Çankırlılı, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, 104.

özelliklere sahip bir varlık meydana getiremeyecektir. Dolayısıyla bir varlığı ancak kendisinden daha üstün niteliklere sahip başka bir varlık meydana getirebilecektir.

Bunun yanında Allah'ın yarattıklarının sadece insanlar olmayıp başka gezegenlerde insandan daha üstün niteliklere sahip varlıkların da bulunabileceği, o nedenle de bazı din mensuplarının iddia ettiği gibi herhangi bir insanın Allah'ın oğlu ya da yakını olmasının mümkün olmayacağı üzerinde durulabilecektir. Çünkü insanoğlu kâinatın küçük bir parçasında hayatını devam ettirmektedir. Oysa Allah, o kâinatın tek hâkimi ve yaratıcısıdır. O'nun, yarattığı, kendisine göre çok küçük bir parçası olan dünya gezegenindeki küçücük bir varlık olan insanla ünsiyet kurulması mantiken de mümkün gözükmemektedir.

Diğer taraftan herhangi bir insanla Allah arasında ünsiyet kurulduğu zaman artık O'nun da yarattıklarının seviyesinde sıradan bir varlık hüviyetine bürünebileceği, bunun ise her şeyi yaratan ve yöneten Allah'ın şanına yakışmayacağı, otoritesinde zafiyet meydana getireceği çocuğa anlatılabilecektir. Çünkü insanla özdeşleşen, onlarla aynı konumda yer alan bir yaratıcının insanlara hükmetmesi, onlar üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunması mümkün olmayacaktır.

Neticede Allah'ın, her şeyin yaratıcısı ve hakimi olması, diğer varlıklardan farklı ve onlarda bulunmayan niteliklere sahip olmasını gerektirir. Dolayısıyla Allah'ın sonsuz güç sahibi olduğunu idrak eden bir çocuğa, başkalarının yardımı olmadan hayatını devam ettiremeyen, en güçlü olduğu dönemlerde dahi toplumdaki diğer insanlarla görev paylaşımı yapmak suretiyle yaşamını idame ettireceği ihtiyaçlarını karşılayabilen, hastalanmasına, ölmesine engel olamayan bir varlığın Allah ile ünsiyet bağının olamayacağını anlatmak zor olmayacaktır.

4. Dengi ve Ortağı Olmayan Allah

Bu bölüm her ne kadar bir öncekiyle benzerlik arz ediyor olsa da önceki bölümü Allah'ın, yarattığı şeylerden farklı olarak değerlendirilmesi, onlarla herhangi bir ünsiyet bağının bulunmaması, bu bölümü ise Allah'ın gerek yaratma gerekse hükmetme noktasında başkasının

yardımı olmadan bu eylemleri gerçekleştirmesi bağlamında ele aldığı-mızdan ayrı bir başlık oluşturmayı tercih ettik. Nitekim yarattıklarına benzemeyen Allah'ın, mülkünde ortağı olamayacağı, aynı güce sahip başka bir varlık olmadığı için eşsiz olacağı ayetin ilgili kısmında "... mülkünde ortağı bulunmayan, ..." şeklinde ifade edilmiştir.

Bazı insanlar, Allah'ın büyüklüğünü bildikleri halde üstün vasıflara sahip olduğunu düşündükleri bazı varlıkları O'na denk kabul etme, şirk koşma gibi bir yanılsa da zaman zaman düşmektedirler. Bu meyanda ayette geçen bu ifade, kendi mülkünde olan yarattıklarının O'na ortak koşulmaması ve ibadetin yalnızca Allah'a yapılması yönünde bir uyarıdır.⁵⁵ Zaten Allah'ın gerçek güç ve yetki sahibi olduğu kabul edildiği zaman hiç kimse O'ndan başkasına kulluk etme yanışına düşmeyecektir.⁵⁶ Allah'a denk başka varlıkların kabul edilmesi daha önce de ifade ettiğimiz gibi Allah'ı gereği gibi takdir edememekten kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan şirk koşulacak varlığın da ortak kabul edildiği varlıkla aynı cinsten, aynı şekilden olması ve böyle bir ortaklığa da ihtiyaç duyulması gerekir.⁵⁷ Oysa Allah, buna ihtiyaç duymayan tek ilahdır. Kul bunu anlayınca başka şeylerden korkmaz ve onlardan bir şey beklemmez. Kalbini sadece Allah'ın merhametiyle ve lütfuyla meşgul eder.⁵⁸ Allah'ın, mülkün tek sahibi olduğunu, bu konumda başka birinin olmayacağını bilir.⁵⁹

Şüphesiz tevhid inancını benimseme, şahsiyet oluşumunda önemli değişimlerin meydana gelmesindeki ilk aşamadır.⁶⁰ Allah'ın, mülkünde tek otorite olduğunun bilinmesi ise tevhid ilkesinin omurgasını oluşturmaktadır. O nedenle Allah'ın bu gücü, otoritesi çocuğun zihninde yer etmelidir ki sağlam temele dayalı olarak inancını şekillendirebilsin.

Elbette ki bu gerçeğin çocuklara anlatılması onların yaşına uygun bir şekilde olmalıdır. Şöyle ki Allah'ın ne kadar büyük olduğunu soran

⁵⁵ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 17/396.

⁵⁶ Mevdüdü, *Teşhîmü'l-Kur'ân*, 3/572.

⁵⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 10/219.

⁵⁸ Râzî, *Me'âtilhu'l-ğayb*, 24/46.

⁵⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2/513; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 18/232.

⁶⁰ Osman Necatî, *Kur'an ve Psikoloji*, trc. Hayati Aydın (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 244.

çocuğa, O'nunla başka varlıkları kıyaslama imkânı olmadığından vücut yapısı olarak değil yaptığı işlerden dolayı büyük olduğunu anlatmak gerekir.⁶¹ Mesela birine büyük insan derken onun bedeni yapısından dolayı değil daha bilgili, daha yetenekli vb. özelliklerinden dolayı böyle dendiğini örnek olarak verebiliriz. Bununla birlikte bir insan büyük olsa da dağları yıldızları vb. yaratamaz. O yüzden Allah onlardan daha büyüktür,⁶² deriz. Çocuğun bunu algılaması tabii ki ilk çocukluk yıllarında kolay olmayacaktır. Daha sonraki dönemlerinde ancak bunu anlaması mümkün olabilecektir.

Diğer taraftan Allah'ın bir ortağının olması için onun yardımına ihtiyaç duyması gerekecektir. Oysa Allah'ın böyle bir yardıma ihtiyacının olmayacağı açıktır. Tek başına yapabileceği işlerde kendi gücünü ispatlama adına başkasının yardımını istemeyen bir çocuğa bunun Allah'ın gücü ekseninde anlatılması mümkündür. Nasıl ki bir insan birçok konuda başkalarından yardım almadan bazı işleri yapabiliyorsa ondan çok daha güçlü olan yaratıcı, çok daha kolay bir şekilde ve de kendi yarattığı nesnelere herhangi bir yardım almadan idare edebilecek güçtedir. Yaratmaya güç yetiren onları idare etmeye de muktedirdir.

Allah'ın denginin olmamasının, O'nun her halükârda hayatımızın merkezinde olması anlamına geldiğinin de çocuğa izah edilmesi gerekecektir. O'nun emir ve yasaklarına her daim riayet edilmesi, başka unsurların Allah'ın hükümlerinin önüne geçirilmemesi, yaratılmış olan hiçbir şeyin O'nun kadar bizim için değerli olmaması icap edecektir. Dengi olmaması demek zaten bizim için hayattaki hiçbir şeyin Allah'ın hükümleri kadar önemli olmaması anlamı taşıyacak bu da daha iyi bir kul olma gayretini beraberinde getirecektir.

Özetle Allah'ın sonsuz güç sahibi olması, gerek kâinatı yaratma ve idare etme gerekse yarattıklarıyla bağ kurma konusunda başkalarına muhtaç olmaması anlamına gelmektedir. O'na şirk koşma ise acizlik, güçsüzlük gibi nitelikleri Allah'a isnat etmek demektir ki bu O'na yapılabilecek en büyük saygısızlıktır. O nedenle Allah'ın, bütün yarattık-

⁶¹ Çankırlı, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, 104-105.

⁶² Çankırlı, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, 105.

larının ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve onların yaşamlarını sürdürmelerini sağlayabilecek şekilde güç ve kuvvet sahibi olduğu bilinci çocukların zihinlerine yerleştirilmelidir ki onlar, en üstün otoritenin Allah olduğunu, ihtiyaçları O'na arz etmek, Allah'ın hükümlerine karşı olan anlayışları reddetmek gerektiğini anlayabilsinler.

5. Her Şeyi Yaratın Allah

Allah'ın denginin olmaması, O'nun her şeyi yaratmasının bir sonucudur. Var olan her şeyin tek yaratıcısı olan Allah, ayetin ilgili kısmında bu niteliğini "...her şeyi yaratıp..." sözüyle dile getirmiştir. Dolayısıyla görülen ya da görülmeyen, yaratılmış ya da yaratılacak olan her şeyin tek var edicisi Allah'tır. O'nun dışındakiler, böyle bir güce sahip olmadıkları için yalnızca kendi hayatlarını devam ettirecek yapıdadırlar.

Elbette ki Allah'ın bu yaratması gelişigüzel değildir. Varlıkları olması gerektiği gibi yaratmaktadır.⁶³ O nedenle mülkünde olanların efendilerine itaat ve ibadette O'nu tek kabul etmeleri, O'na hizmet etmeleri gerekir.⁶⁴ Ayetin bu kısmı, Allah'ın, bazı şeyleri yaratmadığı şeklindeki Mutezile'nin iddialarına da cevap olarak görülmüştür.⁶⁵ Gerek Mutezile'nin, kulların da yaratma yetisine sahip olduğu, gerekse başka varlıkların yaratma gücüne sahip olduğu iddialarını reddeden bir ifade olarak da değerlendirilmiştir.⁶⁶ Allah, bu yaratmayı, iradesine göre takdir ettikten sonra gerçekleştirmektedir. İnsanı ise özel bir maddeden ve şekilden yaratmıştır.⁶⁷ Dolayısıyla ayetin bu kısmı, Allah'ın dışındaki bütün varlıkların yaratılmış olduğuna, O'nun da her şeyin rabbi, meliki, ilahı olduğuna işaret etmektedir.⁶⁸ Bu kadar güçlü bir varlığın, yaratıklarından çocuk edinmesi ise tuhaf bir durum olacaktır.⁶⁹ Böyle bir

⁶³ Muḳātil b. Suleymān, *Tefsīru Muḳātil*, 2002), 3/225.

⁶⁴ Taberī, *Cāmi' u'l-beyān*, 17/396.

⁶⁵ Māturīdī, *Te'vilātu'l-Ḳur'ān*, 10/220; Rāzī, *Meḳātilu'l-ğayb*, 24/46.

⁶⁶ Ḳurṭubī, *el-Cāmi' li-ahḳāmī'l-Ḳur'ān*, 15/366.

⁶⁷ Beyḏāvī, *Envāru't-tenzil*, 2/513; Ālūsī, *Rūhu'l-me'ānī*, 18/233.

⁶⁸ Ebü'l-Fidā' İbn Keşīr, *Tefsīru'l-Ḳur'ānī'l-'Azīm*, thk. Muştafā es-Seyyid Muḳammed (Kahire/ Gize: Mu'essesetu Ḳurṭuba, Mektebetu'l-Evlādi's-Şeyḫ li't-Turāş, 2000), 10/284.

⁶⁹ İbn 'Aşūr, *et-Taḫrīr ve't-tenwīr*, 18/318.

iddia yaratanla yaratılanı aynı seviyede görmek olacaktır ki bu aklen de mümkün gözükmemektedir.

Küçük-büyük her şeyin yaratıcısının Allah olması, O'nun mükemmel sıfatlara sahip olacağı anlamına da gelmektedir.⁷⁰ Bu da O'nun, yarattıklarından çok daha üstün bir konumda ve de tek otorite olması demektir. Böyle bir durumda, yaratılmış olanlar, hayatlarını devam ettirebilmek için O'nun, ihtiyaç duydukları şeyleri yaratmasına hayatları boyunca muhtaçtırlar.

Çocukların, Allah'ın yaratma gücünü anlamaları çok daha kolay gözükmemektedir. Onların zihninde zaten üstün bir varlık inancı mevcuttur. O nedenle Allah'ın her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten olması, çocuğun O'na sığınması için Allah'ı bir güven ve sığınak kaynağı olarak görmesine vesile olacaktır.⁷¹ Diğer bir deyişle her şeyi yaratan Allah'ın, kendisine ihtiyacı olan şeyleri vereceği düşüncesi çocuğu Allah'a yaklaştıracak, o, isteklerini dua vasıtasıyla Allah'a arz edecektir.

Çocuktaki Allah inancı kâinatta gördüğü o muhteşem sistemi daha iyi anlamasıyla gelişecek bir yapı arz etmektedir. Nitekim deneysel psikolojiye göre okul çağı öncesindeki çocuk, çevresinde gördüğü birçok şeyin insan eliyle yapıldığını, dağlar, denizler, yıldızlar gibi daha büyük varlıkların ise çok daha güçlü bir insan tarafından yapıldığını düşünmektedir. Çocuğun soyut zekâsının gelişmesiyle bu düşünce Allah inancının kabul edilmesini sağlamaktadır.⁷² Dolayısıyla çocuğun zihnindeki üstün varlık inancının, doğru yönlendirilmek suretiyle Allah olarak onun zihnine yerleştirilmesi mümkündür.

Neticede insanın gücünün sınırlı, yaratıcının gücünün ise sınırsız olduğu düşüncesi de çocuk tarafından kabullenilecektir. Bu kabulleniş onu, yaratıcıya boyun eğmeye, O'nun istediklerini yapıp, yasaklarından kaçınmaya da götürecektir. Çünkü bunun olumlu ve olumsuz sonuçları olacaktır. Her ne kadar bazı insanlar bu düşüncüyü bastırmaya çalışsalar da hayatlarının bazı dönemlerinde yaratıcı karşısındaki acizyetlerinin

⁷⁰ İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 18/318.

⁷¹ Yavuz, *Çocuk ve Din*, 126.

⁷² Çankırlı, *Çocuğum Manevi Eğitimi*, 103.

farkına varmaktadırlar. Fırtınalı bir havada gemide bulunan tüm yolcuların Allah'a dua ettiğinden bahseden ayet⁷³ buna güzel bir örnektir.

Allah'ın her şeyi yaratan olması, hayata sürekli müdahil olduğunun da göstergesidir. Bazılarının iddialarının aksine O, yaratıp bir köşeye çekilmemiştir. Her daim de yaratmaya devam etmektedir. Yaratıktan sonra müdahil olmasaydı ortaya çıkacak sorunlarda çözüm mercii kalmayacak, böyle bir durumda hayatta sıkıntılar baş gösterecekti. O nedenle yaratıcının müdahalesi kaçınılmazdır ve yaratıklarının lehine bir durumdur. Çünkü yaratan yarattığını en iyi bilendir. Teşbihte hata olmasın, nasıl ki bir beyaz eşyayı yapan kişi onun özelliklerini, kullanacak olandan daha iyi biliyor ve yanında bir kullanım kılavuzu hazırlıyorsa insanı yaratan da onu en iyi bilen ve huzurlu bir yaşam için kurallar koyandır. Bu gerçeğin de çocuklara izah edilmesi gerekecektir.

Hülasa Allah'ın, ihtiyaç duyulan her şeyi yaratan olması, çocuğu Allah'a yaklaştıran en önemli etkenlerden bir tanesidir. O nedenle Allah inancının anlatılmasında bu vurgunun yapılması önemlidir. Sonuçta her şeyi kendi imkânlarıyla ya da anne-babasının yardımıyla elde edemeyeceğini çocuk belli bir süre sonra anlayacaktır. Dolayısıyla giderilmeyen ihtiyaçları için başka bir mercie başvurma ihtiyacı hissedecektir. O ihtiyacı karşılayacak olanın Allah olduğu fakat bunu rastgele değil bir düzene göre gerçekleştirdiği hakikatiyle durumun izah edilmesi çocuğun hem ihtiyacını Allah'a arz etmesine hem de istediği bir şey karşılanmadığında bir küskünlük hissetmemesine vesile olacaktır.

6. Kâinata Bir Düzen Var Eden Allah

Kâinata eşsiz bir düzenin var olduğu artık herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Bu hakikat bilinmesine rağmen bazı insanlar böylesi bir düzeni var edeni başka şekilde yorumlamaktadırlar. Oysa evrende mükemmel bir nizamın var olması kendiliğinden meydana gelecek bir durum değildir. Ayrıca bu düzeni var edenin de üstün bir varlık ol-

⁷³ “Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlâsla) Allah'a yalvarırlar. Fakat onları sâlimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki, (Allah'a) ortak koşmaktadırlar.” (el-Ankebût 29/65).

ması gerekir. Bu hakikat ayetin ilgili kısmında şöyle ifade edilmektedir: “...her şeye bir nizam veren ve mukadderatını tayin edendir.”

İbn Abbas’ın, bu ifadeyi, kıyametten önce ve sonra yaratılacakların miktarını belirlemek olarak tefsir ettiği⁷⁴ nakledilmektedir. İbn Abbas’ın bu görüşünü Kurtubî (ö. 671/1273) de dile getirmiştir.⁷⁵ Çelişki, düzensizlik, uygunsuzluk olmayacak şekilde her şeyi düzenleyen⁷⁶ şeklinde de yorumlanmıştır. Bazıları ise bu ifadeye iki anlam verileceğini söylemiştir. Birincisi, kâinattaki bu düzenin Allah’ın birliğine ve uluhiyetine delil olması, ikincisi, yaratılmışların tamamı bir araya gelseler, O’nun gücünün sınırlarını bilemeyecekleridir.⁷⁷ Ayet ayrıca her şeyin ömrünü, rızkını, yaratılacakların miktarını belirlemek olarak da tefsir edilmiştir.⁷⁸ Başka bir yorum, Allah’ın, varlıkları yarattıkları cinsine uygun şekilde var eden, belli bir süreye ve gayeye göre yaratan olması⁷⁹ şeklindedir.

Ayette geçen bu ifadenin anlamıyla ilgili üç görüş olduğundan da bahsedilmiştir. Birincisi, Allah’ın, herhangi bir çelişki, uyumsuzluk olmaksızın yeri ve gökleri düzenlemesi; ikincisi, maslahata uygun olarak yaratması; üçüncüsü ise ecel, rızık gibi hususları belirlemesidir.⁸⁰ Yaratıklarının fiillerini ve özelliklerini iradesine göre şekillendiren olması şeklinde de anlaşılmıştır. İnsana anlayış, idrak ve düşünme yetisi vermesi bu kabildendir. Belli bir zamana kadar ömür vermek de bu ifadenin kapsamına dahil edilmiştir. Aynı şekilde yaratmasında çelişki olmayan da bu bağlamda değerlendirilmiştir.⁸¹ Her şeyde bir düzen var eden,

⁷⁴ Ebü’l-Hasen el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basîf*, thk. Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed Müdeymîg (Riyad: Câmî’atu’l-İmâm Muḥammed b. Su’üd el-İslâmiyye-İmâdetu’l-Bahşi’l-İlmî 1430), 16/404.

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî’l-Ḳur’ân*, 15/366-367.

⁷⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/396; el-Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl fi tefsîri’l-Ḳur’ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir, ‘Uşman Cumu’a Dumeyriyye, Suleymân Musallem el-Ḥaraş (Riyad: Dâru Ṭaybe, 1409), 6/71.

⁷⁷ Mâturîdî, *Tevîlâtü’l-Ḳur’ân*, 10/220.

⁷⁸ el-Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 6/71.

⁷⁹ Ebü’l-Kâsım ez-Zemaşerî, *el-Keşşaf ‘an hakâ’iki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd - ‘Alî Muḥammed Mu’avvaḍ (Riyad: Mektebetu’l-Ubeykân, 1998), 4/331.

⁸⁰ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr* (Beirut - Dimeşk: Mektebetu’l-İslâmî, 1984), 6/72.

⁸¹ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 2/513.

daha önceden takdir ettiklerini zamanı geldiğinde hayat bulduran,⁸² yaratıklarının miktarını ve sınırını rastgele değil belirli bir ölçüde sağlam, çelişkisiz yapan⁸³ tarzında yorumlar da mevcuttur.

Çocukların zihinlerine kâinattaki bu harikulade nizamı var eden yaratıcının büyüklüğü ve yaratıklarını düşünerek bunları var ettiği de yerleştirilmelidir. Bunu anlaması için de tabiatta gözlem yapması önemlidir. Allah'ın bir sanatı olan tabiatın Allah tarafından yaratıldığını çocuğa anlatmak için o tabiatın güzelliğini temaşa etmesini ona dokunmasını, çiçeklerle, böceklerle zaman geçirmesini sağlamak gerekecektir.⁸⁴ Bu güzelliği gören çocuk, Allah'ın, kullarını sevdiğini, onlar için güzellikler var ettiğini anlayacaktır.

Sosyal hayatta karşılaşılan düzen/düzensizlik örneklerinden hareketle Allah'ın kâinata bir düzen yerleştirmesi de örnek olarak anlatılabilecektir. Mesela herhangi bir kurumda ya da ortamda yerleşmiş bir düzenin hayatı kolaylaştırma anlamında ne kadar önemli olduğu, düzensizliğin ise karmaşaya, huzursuzluğa sebep olacağı çocuklara anlatılabilir. Nitekim hayatımızda bunun örnekleri çokça mevcuttur. Kâinata kıyasla küçücük bir kurumda dahi düzeni sağlamak bu kadar kolay olmuyorsa koskoca kâinata kusursuz bir düzeni var etmesi Allah'ın büyüklüğünü ve yaratıklarının huzur içerisinde olmasına verdiği önemi de göstermektedir. Ayrıca insanın ürettiği birçok teknolojik alet onun, etrafında gördüğü varlıklardan esinlenerek meydana getirilmiştir. Kuşlardan esinlenilerek yapılan uçaklar buna örnektir. Bu da Allah'ın insana verdiği bir ilham ve hayatı kolaylaştırma ve de orada bir düzen var etme adına büyük bir lütuftur.

Bunun yanında somut örnek olması açısından güneşin, bulutların, denizlerin, dağların, ormanların hayatımıza kattığı faydalardan da söz edilebilir. Çünkü bütün bunlar kâinattaki düzenin göstergesidir. Bunlar olmasaydı hayatta karşılaşacağımız güçlüklerin neler olacağı üzerinde durulabilir. Bunu yer ve zaman mefhumunu iyi kullanarak yapmalıdır. Çok soğuk bir havada güneşin, kuraklık mevsiminde yağmurun, kavu-

⁸² Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm*, 4/156; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 18/233.

⁸³ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/319.

⁸⁴ Çankırılı, *Çocuğum Manevi Eğitimi*, 114-115.

rucu güneş altındayken ağacın ne kadar büyük bir nimet olduğundan ve eğer Allah bunları yaratmasaydı kulun ne büyük sıkıntılara maruz kalacağından söz edilebilir.

Özet olarak kâinatta bir düzen var edilmesi yaratılmış olanların hayatlarını kolaylaştırma adına ilahi bir lütuftur. Allah'ın, kullarına verdiği değer de bir göstergesidir. Kendisine bahşedilen bu ilahi nimeti bilip ona göre hayatını düzenlemesi kulun sorumluluğundadır. Kulların hatalarından kaynaklanan tabiattaki düzensizlikler ilahi yasayı bilmemekten ya da sorumsuzca davranmaktan kaynaklanmaktadır. Çocukların zihinlerine hem bu ilahi düzenin mükemmelliği hem de ona uygun hareket etmenin gerekliliği yerleştirilirse bu kabil bir hareket Allah'ın büyüklüğünü takdir etme ve de tabiatı tahrip etmeme gibi bir faydayı temin edecektir.

Sonuç

Allah'ın, sonsuz güç sahibi olması ve hiçbir şeye muhtaç olmayıp diğer varlıkların kendisine muhtaç olmasına dair vasıflarından bahseden bu ayet, hayatının ilk dönemlerinde çocuğun zihninde yaratıcıyı ve kendini doğru konumlandırması, yaratılış gayesinin farkına varması, bunun sonucunda da hayattaki sorumluluğunun bilincinde bir hayat sürmesine sebep teşkil edecek bilgiler ihtiva etmektedir. Diğer ayetlerde de her ne kadar Allah'ın gücünün sonsuz olmasıyla ilgili sıfatlarından bahsediliyor olsa da bu vasıfların bir arada zikredildiği ayet burasıdır. Başka ayetlerde bu vasıfların bir ya da ikisinin yer aldığı görülmektedir.

En başta Allah'ın dünyada ve de tüm kâinatta tek otorite olduğu, O'ndan daha üstün bir varlığın bulunmadığı, dolayısıyla yarattıklarının O'na itaat etmesi gerektiği bilinci çocuğun zihnine yerleştirilmelidir. Böylesi üstün bir güce sahip varlık ile yarattığı herhangi bir kul arasında ünsiyet bağı kurmak yaratıcı ve yaratılanı iyi tanımamak, konumlarını tespit edememek anlamına gelecektir. O nedenle yaratıcı ile yaratılan arasındaki farkın ortaya konması çocuğun zihninde Allah'ın diğer varlıklarla kıyaslanmayacak şekilde aşkın bir varlık olduğu bilincini oluşturacak ve o, böylesi sapkın bir düşüncenin anlamsız olduğunu fark edecektir.

Allah'ın sonsuz güç sahibi ve tek otorite kabul edilmesi bilinci çocuğun zihninde yer ettiği zaman bunu O'na karşı bir itaat ve de iyi bir kul olma arzusu takip edecektir. Bu düşünce hem bir saygıdan hem de yaratıcının arzu ettiği bir hayatı yaşadığı zaman mükâfat elde edeceği, tersi bir durumda ise cezalandırılacağına dair zihni alt yapısından kaynaklanacaktır. Elbette ki özellikle ilk çocukluk döneminde Allah'ın azabıyla çocuğun korkutulması eğitim açısından tercih edilmeyen bir durumdur. On yaşından sonra ancak usulüne uygun bir şekilde bu konuya yer verilmesi daha doğrudur. O zamana kadar ödülle motive edilmesi Allah'ı severek O'na yakınlaşmasına vesile olacaktır.

Çocuğun dikkati, Allah'ın büyüklüğünü gösteren delillere ve yarattığı güzelliklere çevrildiği zaman onda Allah sevgisinin ve O'na bağlılığın teşekkül etmesinde bunların büyük bir etki meydana getirmesi kaçınılmazdır. Örneğin sahip olduğu her şeyi Allah'ın yaratmış olması, O'nun kâinatta bir düzen var etmesi, insanoğlunun olumsuz müdahalesi olmazsa doğal çevrenin insana huzur verecek bir yapıda olacağı gibi hususlar bunlardandır. Bütün bunları gören çocukta, yarattığı varlıkları çok sevdiği için Allah'ın, bu nimetleri onlara verdiği duygusu oluşacaktır. Bunun yanında Allah'ın bir elçisi olan peygamberinin de ümmetine olan düşkünlüğü, özellikle çocuklara olan sevgisi de çocukların dikkatlerine sunulabilecek unsurlardır.

Netice olarak çocuğa somut olarak gördüğü nesnelere hareketle Allah'ın gücünün sonsuzluğu anlatılmaya çalışılırsa bunun büyük faydası olacaktır. Soyut anlatım ise on yaşından itibaren mümkün olacaktır. Kendisine sunulan imkânlarla teşekkür etmeyi öğrenen bir çocuk Allah'ın bunca nimeti karşısında O'na minnet duymanın bir vefa örneği olduğunu anlayacaktır. Elbette ki güçlü bir yaratıcıya boyun eğmek, insanın acziyetini düşündüğümüzde zorunlu olarak gerçekleşebilecek bir durumdur. Fakat kendisine verilen nimetler ekseninde bir boyun eğiş sevgiye ve gönülden gelen saygıya dayalı olacaktır. Bunun sonucunda Allah'a karşı gösterilen kulluk kişinin mutlu olmasına, kulluk sorumluluğunu yerine getirirken istekli ve fedakârca bir tutum sergilemesine sebep teşkil edecektir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San‘ânî. *el-Muşannef fi’l-ḥadis*. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1436/2015.
- el-Âlûsî, Şehâbeddîn Maḥmûd. *Rûḥu’l-me‘ânî*. Beyrut: Dâru’l-İhyâ’i’t-Turâşî’l-‘Arabî, ts.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*. İstanbul: Timaş Yayınları, 30. Basım, 2013.
- Bahadır, Abdulkerim. “Çocukta Dini İlgi ve Düşüncenin Gelişmesi ve Allah İnancının Öğretilmesinde Metodlar”. *Mehir Dergisi* 3 (1999), 60-62.
- el-Begâvî, Ferrâ’. *Me‘âlimu’t-tenzîl fi tefsîri’l-Ḳur‘ân*. thk. Muhammed ‘Abdullah en-Nemir, ‘Uşman Cumu‘a Dumeiryiyye, Suleymân Musallem el-Ḥaraş. Riyad: Dâru Ṭaybe, 1409.
- el-Beydâvî, Nâsîrüddîn. *Enwâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. thk. Muḥammed Subhî Ḥasen Hallâk, Muḥammed Aḥmed el-Etraş. Beyrut: Dâru’r-Reşîd-Mu’essesetu’l-İmân, 2000.
- Bilgin, Beyza– Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 4. Basım, 1999.
- Çamdibi, H. Mahmut. *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1994.
- Canan, İbrahim. “Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber”, *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*. ed. İ. Lütfî Çakan. 203-244. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1988.
- Çankırlı, Ali. *Çocuğun Manevi Eğitimi*. İstanbul: Zafer Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Ebu’s-Su‘ûd. *İrşâdu’l-‘aḳli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*. thk. ‘Abdülkâdir Aḥmed ‘Aḫ’. Riyad: Mektebetu’r-Riyâdî’l-Hadişe, ts.
- Güler, Zekeriya. *Hz. Peygamber Toplum ve Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2012.
- İbn ‘Âşûr, Muḥammed eṭ-Ṭâhir. *eṭ-Taḥrîr ve’t-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisiyye, 1984.
- İbnu’l-Cevzî. *Zâdu’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*. Beyrut - Dimeşk: Mektebetu’l-İslâmî, 1984.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Muşannef fi’l-eḥâdiş ve’l-âşâr*. thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim b. Muhammed. Kahire: el-Fârûku’l-Hadişe, 1429/2008.

- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ'. *Tefsîru'l-Îur'ânî'l-'Azîm*. thk. Muştafâ es-Seyyid Muḥammed. Kahire/Gize: Mu'essesetu Kırtuba, Mektebetu'l-Evlâdi's-Şeyḫ li't-Turâs, 2000.
- Karaköse, Şaban. "Çocukluk Dönemi Din Öğretimi". *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 15-34. İstanbul: TİDEF Yayınları, 2009.
- el-İurtubî, Muḥammed b. Aḫmed. *el-Câmi' li-Aḫkâmî'l-Îur'ân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḫsîn et-Turkî. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtu'l-Îur'ân*. thk. Halil İbrahim Kaçar, Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'la. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. Trc. Muhammed Han Kayañi. 7 cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1995.
- Muḫâtil b. Suleymân. *Tefsîru Muḫâtil b. Suleymân*. thk. 'Abdullâh Maḫmûd Şehâte. Beyrut: Mu'essesetu'l-Târîḫi'l-'Arabî, 2002.
- Necati, Osman. *Kur'an ve Psikoloji*. Trc. Hayati Aydın. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Öcal, Mustafa. "Okul Öncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 59-80.
- er-Râzî, Faḫruddîn. *Mefâtiḫu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1981.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1991.
- eṭ-Ṭaberî, Muḥammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Îur'ân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḫsin et-Turkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- el-Vâhidî, Ebü'l-Hasen. *et-Tefsîru'l-basîṭ*. thk. Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed Müdeymîğ. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muḥammed b. Su'ud el-İslâmiyye-İmadetu'l-Baḫşi'l-İlmî 1430.
- Yavuz, Kerim. *Çocuk ve Din*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994.
- ez-Zemaḫşerî, Ebü'l-Kâsım. *el-Keşşâf 'an ḫaḫâ iḳi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. thk. 'Âdil Aḫmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avvağ. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.